

MOLNÁR JUDIT

Út Strasshofba

A Szegeden kiválasztottak emlékei a strasshofi deportálás előzményeiről és az útvonalról¹

Magyarország német megszállását követően, 1944. május közepe és július 9. között a Horthy Miklós kormányzó által kinevezett Sztójay Döme vezette kormány közel 440 ezer zsidónak minősített magyar állampolgárt deportált, többségében az auschwitz-birkenai megsemmisítő táborba.² Június 25–28. között azonban – különböző véletleneknek köszönhetően három gyűjtőtáborból (Debrecen, Szeged, Szolnok) körülbelül 15 ezer zsidót nem Auschwitzba, hanem a Bécs melletti elosztótáborba, Strasshofba irányítottak a magyar és a német hatóságok.³ A deportáltak között nemcsak e három város zsidó lakosai voltak, ugyanis a gyűjtőtáborokba több tucatnyi környező településen élő zsidót is bezártak. A szegedi gyűjtőtáborban közel 9 ezer embert zsúfoltak össze az alábbi gettókból: Csongrád vármegyéből Hódmezővásárhely, Kiskundorozsma, Kistelek, Mindszent, Szeged, Szentes; Csanád, Arad és Torontál vármegyéből: Makó; Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéből: Kalocsa, Kecel, Kiskunhalas, Kiskunmajsa.

A Strasshofban – Adolf Eichmann⁴ szavaival élve – „jégre tett” kényszermunkások története, a kiválasztásuk körülményei, útjuk a strasshofi elosztótáborig még mindig hiányosan ismert a magyar holokauszt történetében, habár az utóbbi években a bécsi Wiesenthal Intézet, valamint a Szegedi Tudományegyetem Politológiai Tanszéke kutatási projektjének köszönhetően egyre

¹ A tanulmány az NKFIH (OTKA) ANN 132718 számú pályázat keretében készült.

² A zsidók összegyűjtését és deportálását az ország tíz csendőrkerületét alapul véve hat tisztogatási akció során hajtották végre. Az első zónában, a VIII. (kassai) csendőrkerületben április közepén kezdték a zsidók összegyűjtését, majd május közepén a deportálását. Ezt követte a második zóna: IX. (kolozsvári) és X. (marosvásárhelyi) csendőrkerület, és a harmadik zóna: II. (székesfehérvári) és VII. (miskolci) csendőrkerület. A negyedik zónában: az V. (szegedi) és VI. (debreceni) csendőrkerületben június közepén kezdték a gyűjtőtáborok felállítását, és június 25-től a deportálást. Az ötödik és a hatodik zónában: a III. (szombathelyi), IV. (pécsi) és az I. (budapesti) csendőrkerületben június 30. és július 3. között szállították gyűjtőtáborba a zsidókat, majd július 4–6., illetve július 6–8. között indították a vonatokat Auschwitz-Birkenaubá. Legvégül Budapest székesfővárosból tervezték a deportálást, de Horthy Miklós kormányzó elhitte, hogy a csendőröket azért rendelték fel a fővárosba, mert Bakó László, a csendőrségért és rendőrségért felelős belügyminisztériumi államtitkár állítólag puccsot akar megkísérelni ellene, ezért július 6-án felfüggesztette a budapesti zsidók deportálását.

³ Erről részletesen lásd: Molnár Judit: Véletlenek. In: Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szegedről deportáltakról 1944–1947*. Szeged: SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021. 27–37.

⁴ Adolf Eichmann (1906–1962) SS-Obersturmbannführer. 1932-ben Ernst Kaltenbrunner javaslatára belép az osztrák NSDAP-be. 1935-től az SD zsidóügyi szakértője lesz. 1937-ben Palesztinába látogat, hogy felmérje a zsidó kivándorlás lehetőségeit. 1938-ban megszervezi Bécsben a Zsidó Kivándorlás Központi Irodáját. 1939 decemberében az RSHA IV. (Gestapo) ügyosztálya (Amt) B 4 részlegének (Referat) vezetője; a részleg feladata a zsidóügyek és a kivándoroltatás irányítása. Az európai zsidók deportálásának egyik fő szervezőjeként fanatikus következetességgel jár el; személyesen, a helyszínen csak Magyarországon tevékenykedik 1944-ben. 1946-ban megszökök amerikai fogásából, vatikáni útlevelel Argentínába megy. 1960-ban izraeli ügynökök elfogják, Izraelben 1961 tavaszán bíróság elé állítják, halálra ítélik, kivégzik.

többet tudunk erről az akcióról.⁵ Sajnos korabeli dokumentumok, mint például hivatalos iratok, naplók töredékesen állnak rendelkezésünkre, így jelentős mértékben különböző korszakokban keletkezett tanúvallomásokra, visszaemlékezésekre kell támaszkodnunk.

Az első tanúvallomások és visszaemlékezések közvetlenül a második világháború utáni népbíróági perekhez, valamint a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) jegyzőkönyveihez köthetők.⁶

A következő lökést az emlékek felidézésére az Eichmann-per adta/adhatta volna 1961-ben, de a szegedi sajtóban csak egy 13 részes cikksorozat található a *Délmagyarországban Eichmann és cinkosainak szegedi bűneiből* címmel, amelyben az újságíró páros Lőkös Zoltán és [Sz.] Simon István utal ugyan deportáltak emlékeire, de nem nevezi meg a visszaemlékezőket, és az emlékeket jelzők sorával egészítik ki.⁷

1974-ben Ember Mária – aki maga is strasshofi deportált volt Szolnokról – *Hajtúkanyar* című dokumentumregénye⁸ mérföldkő a visszaemlékezések sorában. Többen e regény hatására nyíltak meg és emlékeztek a gyűjtőtáborok, válogatás, vagonírozás, szállítás, érkezés borzalmaira. Meglepő ugyanakkor, hogy Magyarországon élő szegedi deportáltaktól egyetlen visszaemlékezés sem született ebben az időszakban. Pontosabban Bárdos Pál *Az első évtized* című dokumentumregényében⁹ 1975-ben írta meg, hogyan került családja a makói gettóba, majd onnan a szegedi gyűjtőtáborba, innen pedig az ausztriai munkatáborokba.

Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején a kanadai Finta-per újabb lendületet adott a hasonló emlékek felidézésére Szegeden. Az 1912-es születésű Finta Imre az 1930-as években még nem tudta eldönteni, hogy színész vagy csendőr legyen.¹⁰ Aztán három és fél éves szegedi

⁵ Az SZTE és a VWI közös nemzetközi projektjének (2019–2024) fő célja kiszélesíteni és elmélyíteni a VWI korábbi, 2015–2017 között megvalósult (és a német Stiftung Erinnerung, Verantwortung und Zukunft által szponzorált), alapvetően topográfiai megközelítésű projektjét („Jüdische Sklaven in einer „judenreinen“ Stadt: Die Topographie der ungarisch-jüdischen Zwangsarbeit in Wien 1944/45”). A létrehozott honlapon található adatbázis és térkép összesen több ezer dokumentumot, visszaemlékezést, fényképet és egyéb forrásokat tesz elérhetővé a témával foglalkozó kutatók és a laikus közönség számára magyarul és németül (<http://ungarische-zwangsarbeit-in-wien.at/>). Lásd továbbá a közös projekt eredményeként eddig megjelent két kötetet: Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *Szeged–Strasshof–Szeged. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szegedről deportáltakról 1944–1947*. Szeged: SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2021; Frojimovics Kinga – Molnár Judit (szerk.): *Szolnok–Strasshof–Solnok. Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szolnokról deportáltakról 1944–1948*. Szeged: SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság, 2022.

⁶ A Finta Imre csendőrszázados elleni 1948-as népbíróági perrel később fogok bővebben foglalkozni. A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság 1945–1946-ban mintegy 5000 holokauszt túlélővel vett fel jegyzőkönyvet. Ezek többségét egyénileg rögzítették, de „csoportos” jegyzőkönyvek is készültek. 3666 jegyzőkönyvről tudunk jelenleg. Az eredeti példányokat a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár őrzi. Online, anonimizálva elérhető 3515 darab, lásd www.degob.hu (letöltés ideje: 2023. december 10.)

⁷ A cikkek a *Délmagyarország* 1961. május 28. és június 11. közötti számaiban jelentek meg.

⁸ Ember Mária: *Hajtúkanyar*. Budapest: Szépirodalmi, 1974. Ember Mária (1931–2001) Abádszalókon született zsidó családban. Testvérével, a filmrendező Ember Judittal együtt élte túl a strasshofi deportálást és a bécsi kényszermunkát. Újságírói és műfordítói munkássága mellett számos útikönyvet is írt.

⁹ Bárdos Pál: *Az első évtized*. Budapest: Szépirodalmi, 1975. Bárdos Pál (1936–2017) író Makón született zsidó családban, 8 évesen deportálták Strasshofba. Írói pályafutása során többször, többféle formában mondta el, illetve értelmezte újra az 1944–1945-ben történeteket.

¹⁰ *Hahn Ernőné tanúvallomása*, Csongrád megyei Főügyészség – Szeged, 1988. február 25. Legfőbb Ügyészség, B.18.013/1988. Hahné 1930–1931 körül ismerte meg Fintát, akinek a barátja udvarolt Hahné barátnőjének. Az első találkozásuk után hónapokon keresztül több alkalommal is járt Finta a lakásukon. „A baráti társaság Libusnak

jogi kari tanulmányok után elvégezte a Ludovika Akadémia kétéves csendőrtisztképző tanfolyamát. 1940-től a debreceni csendőrkerület nyomozó alosztályának helyettes parancsnoka volt, majd 1944 márciusában Szegedre vezényelték, ahol a nyomozó alosztály parancsnoka lett csendőrszázadosi rangban. 1944 júniusában a szegedi gyűjtőtábor parancsnoka volt (nem a gettó parancsnoka, ahogy sok újságcikkben tévesen olvasható), majd a háború végén elhagyta az országot. Tóth Béla, Szeged város helyettes-polgármestere népbírói perében¹¹ merült fel többször a neve olyan szövegösszefüggésben, amelynek hatására távollétében eljárást indítottak ellene, és 1948-ban népellenes bűnösként öt év kényszermunkára ítélte a szegedi népbíró.¹² Finta Kanadában telepedett le, ahol az 1980-as években több pere is volt. 1983-ban beperelte a kanadai CTV tévétársaságot, mert annak egy dokumentumműsorából az derült ki, hogy tevékeny szerepe volt a szegedi zsidóság 1944-es kálváriájában.¹³ A tévétársaság által felkért Karsai Elek történész szakértői véleményét és az általa gyűjtött dokumentumokat megismerve a keresetet 1986-ban visszavonta. A kanadai igazságügyi minisztérium ezek után kezdte vizsgálni Finta múltját. Szakértő kutatóként Karsai Lászlót és engem kértek fel, hogy minden korabeli dokumentumot kutassunk fel a volt csendőrtiszt tevékenységéről, továbbá 1988 februárjában még élő túlélőkkel vettek fel tanúvallomási jegyzőkönyveket a Csongrád megyei Főügyészségen, Szegeden. A háborús bűnös tárgyalása 1989. október – 1990. május között zajlott Torontóban, ahol történész főszakértőként Randolph L. Braham-et hallgatták ki tanúként. Az esküdtszék felmentette Fintát, ugyanis dokumentumokkal nem volt bizonyítható, hogy tudta volna, a deportálás végállomásán megölik a zsidókat. A legfelső bíróság 1994 márciusában tette közzé határozatát, miszerint 4:3 arányban elutasították a vádhatóság fellebbezését. Finta 2003-ban halt meg, 91 évesen.¹⁴ Nem a kanadai Finta-per, illetve Finta tevékenysége e tanulmány témája, de a továbbiakban alapvetően az ő ügyében, a Csongrád Megyei Főügyészségen 1988-ban felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyveket elemzem, ezért tartottam fontosnak bevezetésként röviden ismertetni az életpályáját és perének legfontosabb elemeit.¹⁵

Az emlékek sokszor kiegészítik egymást, időnként „vitakoznak” egymással. A Finta-perben elhangzott tanúvallomásokra támaszkodva arra keresem a választ, hogy mennyiben hasonlók vagy különbözők az emlékek a szegedi gyűjtőtábor körülményeiről. Továbbá kik, miért, milyen körülmények között döntötték el, hogy kik legyenek a szegedi gyűjtőtábor kiválasztottjai, akik a 15 ezer strasshofi deportáltak egyötödét, pontosabban „véletlen” kétötödét tették ki? Tehát tény-

hívta, ennek oka az volt, hogy olyan kese haja volt, mint a kisliba feje.” Aztán megszakadt a kapcsolat köztük, és 3–4 évvel később találkoztak újra. Finta „akkor már egyetemista volt, de lehet, hogy már végzős volt. E találkozáskor az üzletünkbe jött be és egy bambusz sétatálcát vett. Azért ilyet, mert ez hajlékony és ez a tánchoz neki jó. Ekkor arról is beszélt, hogy nem tudja eldönteni, hogy színész legyen-e vagy csendőr.” 1942-es találkozásukkor Finta már csendőrtiszt egyenruhát viselt, és kétgyerekes családapa volt.

¹¹ Tóth Béla népbírói pere, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltár Szeged, Nb. 35/1945.

¹² Finta Imre népbírói pere, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, V-20 979.

¹³ Simon Wiesenthal, a bécsi Dokumentációs Központ vezetője fordult először Kanada ausztriai nagykövetéhez azzal az információval, hogy a Kanadában élő Finta Imrét felelősség terheli a szegedi zsidók deportálásáért.

¹⁴ Finta csendőrtiszt pályafutását és pereit bővebben lásd: Molnár Judit: *Zsidósors 1944-ben az V. (szegedi csendőrkerületben)*. Budapest: Cserépfalvi, 1995. 182–183; Randolph L. Braham: Kanada és a holokauszt bűnelkövetői. A Regina kontra Finta büntetőper. In: Uő.: *A holokauszt. Válogatott tanulmányok*. Budapest: Láng, 2002. 87–119.

¹⁵ Az 1990-es években és a 2000-es évek elején újabb, nemzetközi projektek keretében vettek fel interjúkat túlélőkkel, mint például a Soá Alapítvány, de ezek elemzése már nem része tanulmányomnak.

leg azok és csak azok érkeztek Strasshofba, akiket kiválasztottak? Az utazás körülményei milyenek voltak Strasshofig? Az útvonalról milyen emlékek maradtak? Mit tudtak a Szegedről deportáltak a célállomásról, más országokról?

A szegedi deportáló vonatok útvonala

Előjáróban, a tanúvallomások elemzése előtt, szólni kell még a Szegedről indított vonatokról és a deportáltak válogatásáról. Szegedről a német és a magyar hatóságok tervei szerint három vonatot kívántak indítani Auschwitz-Birkenaubá június 25-én, 27-én és 28-án.¹⁶ A vonatok útvonala azonban részben megváltozott. Az első, 25-én induló szerelvény az eredeti menetrend szerint Kassán keresztül hagyta el az országot Auschwitz irányában, 3199 fővel.¹⁷ A második, 27-én indított vonat vagonjainak egy része szintén Auschwitzba érkezett, másik részének azonban megváltoztatták az útirányát Strasshof felé. A Szegedről 28-án induló harmadik vonatot már egyenesen Strasshofba irányították.

Az útvonalváltoztatás előzménye, hogy a bécsi polgármester, Hanns Blaschke munkaerőhiánnyal küszködött, és ezért június 7-én Ernst Kaltenbrunnertől, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (RSHA) vezetőjétől munkásokat kért, aki ezért utasította Eichmannt, hogy néhány szerelvényt ne Auschwitzba, hanem Strasshofba irányítsanak. Majd értesítette Blaschkét, hogy hamarosan négy szállítmánnyal 12 ezer zsidó érkezik, akiknek – becslése szerint – 30%-a munkaképes.¹⁸ Eichmann éppen ebben az időben tárgyalt a magyar cionisták egyik vezetőjével, Kasztner Rezsővel, aki „német vonalon” próbált emberéleteket menteni, ezért pénzt, árut, értékeket ajánlott cserébe emberekért.¹⁹

¹⁶ A szegedi deportáló vonatok tervezett indulására lásd Ferenczy László csendőr alezredes jelentését, valamint Finta Imre szegedi polgármesterhez intézett tájékoztatóját. Közli: Frojimovics – Molnár, 2021. 64–67. Ferenczy László (1898–1946) csendőr alezredes, 1938 novemberétől a debreceni csendőrség nyomozó alosztályának parancsnoka, 1939. február 15-től a debreceni szárny parancsnoka, 1940. november 4-től a kassai csendőrkerület nyomozó alosztályának parancsnoka, 1942. július 10-től a csendőrség Központi Nyomozó Alosztályán előadó. 1944. március végétől összekötő tiszt a német biztonsági rendőrség és a magyar hatóságok között. Jelentős a szerepe a vidéki zsidóság deportálásának megszervezésében. 1944. május 3. és július 9. között 17 eseményjelentést írt a vidéki zsidók összegyűjtésének és deportálásának folyamatáról feletteseinek. A Lakatos-kormány idején az országban, elsősorban a fővárosban még élő zsidók vidéki gyűjtőtáborokba történő koncentrálását készíti elő. A nyilas uralom idején a Belügyminisztérium zsidóügyi szakértője. A népbíróság halálra ítéli, kivégzik.

¹⁷ Vadász Ferenc: Nappalok és éjszék egybe folytak... *Kritika*, 1988/1. 5. Vrancsik István, aki a kassai vasútállomás parancsnokságán katonai szolgálatot teljesített, 1944. május 14-től folyamatosan följegyezte, hogy a Kassán áthaladó „zsidóvonatok” mikor, honnan és hány embert szállítottak. A jegyzetek dr. Gaskó Miklós kassai ügyvéd hagyatékában maradtak fenn. Vadász Ferenc ezt a listát tette közzé a *Kritikában*. Újabb közli: Molnár Judit (szerk., bev., függelék): *Csendőrtiszt a Markóban. Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróság előtt*. Budapest: Scolar – ÁBTL, 2014. 320–323.

¹⁸ Randolph. L. Braham: *The Destruction of Hungarian Jewry. A Documentary Account*, I–II. New York: World Federation of Hungarian Jews, 1963. II, 184. dokumentum.

¹⁹ Komoly Ottó a Magyar Cionista Szövetség és a Budapesti Mentőbizottság elnöke „magyar vonalon” keresett kapcsolatokat, míg Kasztner Rezső „német vonalon” tárgyalva próbált eredményt elérni. Bővebben lásd: Karsai, László – Molnár, Judit (eds.): *The Kasztner Report. The Report of the Budapest Jewish Rescue Committee, 1942–1945*. Jerusalem: Yad Vashem, 2013. 125–128; Molnár Judit: Komoly Ottó, Kasztner Rezső és a magyar cionisták embermentő tevékenysége 1944-ben. *Századok*, 147. évf. 2013/1. 107–129. Lásd még Molnár Judit: Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai. In: Frojimovics – Molnár, 2021. 17–26.

Eichmann június 14-én hirtelen engedékennyé vált, és hajlandónak mutatkozott 15 ezer vidéki és ugyanannyi fővárosi zsidót „jégre tenni” Strasshof-Bécs környékén.²⁰ A legújabb kutatások azt a feltevést erősítik, hogy a 4. deportálási zónában Kecskemétről, Szegedről, Szolnokról és Debrecenből irányítottak volna szerelvényeket Strasshofba. Azt a kecskeméti vonatot azonban, amelynek Strasshof felé kellett volna haladnia, tévedésből Kassa–Auschwitz felé irányították. A szegedi második deportálóvonat éppen akkor haladt Kassa felé, amikor a szerelvények irányítói észrevették a hibát. Ehhez a szerelvényhez még Szegeden hozzákapcsolták a 26-án Bácsalmásról indított vonatot, így az közel 6000 emberrel robogott a haláltábor felé. Felsőzsolcánál lekapcsolták ennek a szerelvénynek egy részét (a szegedit teljesen és a bácsalmásiból néhány vagon, amelyekben többek közt bajaiak, szabadkaiak is utaztak), és Strasshof felé irányították, míg a többi vagon 2737 fővel tovább haladt Kassa, majd Auschwitz felé.²¹ A harmadik, 28-án induló vonatba kerültek a „kiválasztottak”. A fővárosi cionisták – német segítséggel – levelet küldtek a szegedi gyűjtőtábor öt prominensének (dr. Frenkel Jenő, Kertész Ernő, dr. Löw Lipót Szegedről és dr. Silberstein Adolf, dr. Radó József Hódmezővásárhelyről) június 20-án, és három válogatási szempontot adtak meg nekik, amely szerint 3000 főről kellene listát készíteniük azzal a céllal, hogy „a magyar zsidóság sorsán könnyítsenek”. Löw Lipót, a szegedi ötös bizottság egyik tagja 1945 nyarán és őszén úgy emlékezett, hogy „[a]kik erre a listára rákerülnek, azok a levél szerint kimentek volna Erecbe”.²² A levélben írt három válogatási szempont: 1. sokgyermekes családok, 2. munkaszolgálatosok családjai, 3. olyanok hozzátartozói, akik az egyes hitközségek életében szerepet játszottak (prominensek).²³

Az ötfős szegedi bizottság tagjai úgy döntöttek, hogy a szegediek 1500 szegedi, a hódmezővásárhelyiek 1500 vidéki lakos listáját készítik el. Másnap új parancsot kaptak a német tisztől, aki átadta a levelet: a névsorban csak 2400 fő szerepelhet, és a prominenseken túl csak gyermekek 12 éves korig, felnőttek pedig csak 50 évesektől felfelé vehetők fel. Lehetséges, hogy a német tiszt – talán éppen emberségből – adta ki az utasítást erre a válogatásra, hiszen jól tudta, hogy Auschwitzban éppen ők a „veszélyeztetett korosztály”. Június 22-én elkészült a lista, de amikor a tábor lakóinak felolvasták a családok szétválasztását jelentő névsort, óriási pánik tört ki. Ennek láttán a százados visszavonta a vonatlista érvényességét.

Előfordult, hogy a listára átkeresztelkedettek neve is felkerült. Löw a Szegedi Zsidó Hitközség Igazoló Bizottsága előtt 1945-ben azt mondta, hogy kitérteket elvileg nem választottak ki, mert „a MCSZ és minden zsidó közületnek az a felfogása, hogy velünk a kitértek minden közösseget megtagadtak, és nem kerülhetnek fel ennélfogva a MCSZ kezdeményezéséből létrejött

²⁰ Karsai–Molnár, 2013. 146–147. A Kasztner jelentés strasshofi akcióról szóló fejezeteit magyar fordításban közli: Frojimovics – Molnár, 2021. 175–181. és Frojimovics – Molnár, 2022. 289–295. A budapesti zsidók deportálása július elején elmaradt, így nem tudhatjuk, hogy az ő esetükben Eichmann tartotta volna-e a szavát vagy sem. Azt sem tudhatjuk, hogy Bécsben lett volna-e fogadókészség 15 ezer fővárosi zsidóra vagy sem, hiszen a bécsi polgármesternek Kaltenbrunner 12 ezer főt ígért.

²¹ A kassai listán június 28-i dátummal szerepel a bácsalmási szerelvény.

²² Erec (héber) 'föld, ország'; ezen Izraelt értik.

²³ Lásd Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, XXXIII-5-c-1. doboz 1–6, és Frojimovics – Molnár, 2021. 121–136. Löw emlékezete szerint Szilágyi Ernő, a Magyar Zsidók Pro Palesztina Szövetségének elnöke írta a levelet. Bővebben lásd Molnár Judit: Embermentés vagy árulás? A Kasztner-akció szegedi vonatkozásai című tanulmányát. In: Frojimovics – Molnár, 2021. 17–26.

listára”. Amikor az Igazoló Bizottság elnöke (több nevet is említve) szembesítette a ténnyel, hogy kitértek is kerültek a listára, Löw azt válaszolta, „nem tudunk róla, hogy ki voltak térve”.²⁴

Tanúvallomások a Finta-perben

Finta ügyében a kanadai igazságügyi szervek 1988-ban 15 főt hallgattak ki Szegeden, a Csongrád megyei Főügyészségen. Közülük 13 főt deportáltak Szegedről. További egy fő, Liebmann Béla, egykori sajtófotós munkaszolgálatos volt, és őt valójában az 1945-ben készített fotóiról kérdezték, amelyeket a szegedi gettó területén készített.²⁵ A másik tanú, akinek vallomása témánk szempontjából nem releváns Félegyházi Pál, aki az 1948-as Finta-per tanácsvezető bírója volt.

A 13 főből öten az első vonattal Auschwitzba kerültek, két főt a második vonattal „véletlenek következtében” Strasshofba irányítottak, míg hatot a harmadik vonattal, a bécsi és Bécs környéki munkaerőhiánynak köszönhetően eleve Strasshofba irányítottak. Utóbbiak közt van az az egy fő, Fonyó Istvánné, aki 1948-ban és 1988-ban is tett tanúvallomást Finta ügyében. A továbbiakban a harmadik vonatra kiválasztottak vallomásait veszem alapul elsősorban, és azokat egészítem ki a többiekével, utalva a hasonló és eltérő emlékekre. Azért választom ezt a módszert, mert ők voltak leghosszabb ideig a Cserzi Mihály utcai téglagyárban létrehozott gyűjtőtáborban, így az ő vallomásaik a legrészletesebbek a felvetett kérdésekre vonatkozóan.

Fonyóné 1948-ban semmit sem mondott a gyűjtőtáborról, 1988-ban viszont részletezte Fintával való ottani találkozását.²⁶ A zsinagóga körül létrehozott gettóból egyeseket gyalog hajtottak a téglagyárba vagy az ahhoz közeli Rókusi pályaudvar melletti sportpályára,²⁷ másokat teherautóval szállítottak.²⁸ Lovaskocsit egy fő említett, akit kikeresztelkedett zsidóként a „fehér gettónak” nevezett egyik Kelemen utcai épületbe kényszerítettek.²⁹ A téglagyárba szállítás előtt stráfkocsival átvitték a ház valamennyi lakóját csomagjaikkal a hitközségre, elvették értékesebb tárgyaikat, majd motozás után szállították őket a gyűjtőtáborba. Akik gyalog tették meg az utat, különböző hosszúságúként becsülték meg annak hosszát 2 és 4–5 km között.³⁰ A napjainkban elérhető google útvonaltervező a 2 km-t erősíti meg.

²⁴ *Szegedi Zsidó Hitközség Igazoló Bizottságának iratai, 1945. augusztus 9-i jegyzőkönyv*, Yad Vashem Archives (YVA), JM/31030, 2106–2107.

²⁵ Liebmann Béla feleségét és kislányát Strasshofba deportálták. Az ausztriai Weissenbachban dolgoztak 38 további strasshofi deportálttal együtt 1945. április 12-ig. Április 13-án egy nyolcfős német SS táborig csendőr egység Tasshof mellett a sulzbachi gránitbányánál végezte ki valamennyiüket, így Liebmann Béláné sz. Hortobágyi Szerenát és kislányát, Liebmann Flórát. A mézárállással kapcsolatos dokumentumok közli: Frojimovics – Molnár, 2021. 218–222.

²⁶ *Finta Imre népbírósi pere*, ÁBTL, V-20 979, és Fonyó Istvánné tanúvallomása, 1988. február 23. Szeged, Legfőbb Ügyészség, B.18.013/1988. A továbbiakban csak a tanúk nevét és kihallgatásuk dátumát közlöm.

²⁷ *Fonyó Istvánné* 1988. február 23-i, *Kemény Zoltánné* 1988. február 24-i, *Kozma Miklósné* 1988. február 17-i tanúvallomása.

²⁸ *Weöres Róbertné* 1988. február 25-i, *Lipták Gáborné* 1988. február 23-i, *Nemtusák Rozália* 1988. február 22-i tanúvallomása.

²⁹ *Lengyel Lőrincné* 1988. február 24-i tanúvallomása. A keresztény vallású zsidóknak nem a gettóba kellett költözniük, hanem a város különböző pontjain kijelölt néhány házba. Ezek egyike a Kelemen u. 11. szám volt.

³⁰ *Kozma Miklósné* 1988. február 17-i, *Salamon Sándorné* 1988. február 18-i tanúvallomása.

A tanúk mindannyian egységesen mondták, hogy étkeztetés nem volt a téglagyárban, a latrina egy hosszú árok volt korláttal, fölé állva végezték el szükségletüket, majd a vagonban nem kaptak ivóvizet és küblit sem, így különböző megoldásokat találtak ki: saját kulacs, vagonpadlón volt egy kis lyuk, azon keresztül végezték szükségletüket; néhányuknál volt üres konzervdoboz; „valaki hozott magával egy vödörből átalakított ülő WC-t”;³¹ „néhány szülő hozott bilit”;³² éjjeli-edényt. Az első és második transzport utasai ellenben – egy kivétellel – úgy emlékeztek, hogy 1–4 közötti küblit kaptak a vagonba. A szükségletek „céljából a vagonban emlékezetem szerint 4 kübli volt, de az pillanatok alatt megtelt, tartalmuk alánk folyt, a vagonban szörnyű bűz uralkodott. Amikor megálltunk, hiába könyörögtünk a csendőröknek, hogy szeretnénk leszállni, a küblit kiönteni, nem engedték” – mondta egyikük.³³ Másikuk emlékei szerint talán 6–8 vödört tettek a vagonukba. „Ezek a vödörök a lóitató vödörökre emlékeztettek.”³⁴ Lehetséges, hogy a harmadik transzportnak már nem maradt edény, mert kevéssel készültek a hatóságok. Mindenesetre 1944. június 10-én, a szegedi polgármesteri hivatalban a belügyminiszteri államtitkárok, Baky László³⁵ és Endre László³⁶ által tartott tájékoztató értekezleten azt az utasítást kapták a helyi hatóságok, hogy minden vagonban gondoskodni kell 1–1 ivóvizet és szennyvödőről.³⁷

Az utazás időtartamára vonatkozóan is különbözően emlékeztek a harmadik vonaton utazók: 3 nap, 5 nap, 1 hét. Megjegyzendő, hogy az út időtartamára az első és a második transzport utasai is különbözőképpen emlékeznek: az első vonattal 1 hétig, 5 illetve 4 napig utaztak; a másodikkal 1 hétig, illetve 2–3 napig. Útközben a vagonajtót egyszer sem nyitották ki – mondják többen; más emléke szerint egyszer kinyitották a vagonajtót, és a csendőrök megengedték, hogy kiszálljanak, és a vagon alatt elvégezheték szükségüket; a harmadik emlékező szerint körülbelül 2 nap után nyitották ki egyszer a vagonajtót a németek, és a szerelvény közelében végezheték el szükségüket. Az első vonat utasai főleg arra emlékeztek, hogy Kassánál vették át őket a csendőröktől a németek; a második vonat utasai pedig a vonat útirányának változtatására emlékeztek, illetve egyszeri alkalommal leszállási lehetőségre, szükség végzése céljából.³⁸ A két fő egyike csak csendőrőrizetről szólt, a másik is csendőrőrizetet említett, de már „német nyelvterületen”

³¹ Weöres Róbertné 1988. február 25-i tanúvallomása.

³² Nemtusák Rozália 1988. február 22-i tanúvallomása.

³³ Dr. Vajda Tiborné 1988. február 18-i tanúvallomása.

³⁴ Salamon Sándorné 1988. február 18-i tanúvallomása.

³⁵ Baky László (1898–1946) csendőr őrnagy, szélsőjobboldali politikus, Sztójay Döme kormányában 1944. március 24-től belügyi államtitkár, a deportálások egyik irányítója. Felügyelete alá tartozik a VI. (rendőrségi), a VIII. (rendőri büntető), a XVIII. (országmozgósítási), valamint a XX. (csendőrségi szolgálati) osztály. Augusztus 9-én lemond, hivatalosan szeptember 2-án mentik fel belügyi államtitkári állásából. A nyilas hatalomátvétel után Szálasi a tényleges hatáskörrel, feladattal nem rendelkező Nemzetbiztonsági Iroda élére állítja. A népbíróság halálra ítéli, kivégzik.

³⁶ Endre László (1895–1946) köztisztviselő, 1937 júniusában a Fajvédő Szocialista Párt alapító vezetője. 1938 és 1944 között Pest vármegye alispánja, Sztójay Döme kormányában 1944. április 8-tól belügyi államtitkár. A deportálások egyik irányítója, felügyelete alá tartozik a III. (vármegyei és községi), a IV. (városi) és a XXI. (lakásügyi) osztály, valamint a Közigazgatás-racionalizálási Bizottság. 1944. július 20-án Jaross Andor elvonja tőle a zsidókkal kapcsolatos ügyek intézésének jogát. A Szálasi-rendszer idején a hadművelleti területek polgári kormánybiztosa. A háború után a népbíróság halálra ítéli, kivégzik.

³⁷ Az értekezletről a legrészletesebb feljegyzést Kecskemét közigazgatási képviselői készítették. *Zsidók 1944. Különkezelt iratok*. MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára Kecskemét, polgármesteri hivatal iratai. Közli: Karsai László – Molnár Judit (szerk.): *Az Endre–Baky–Jaross per*. Budapest: Cserépfalvi, 1994. 522–525.

³⁸ Lipták Gáborné 1988. február 23-i tanúvallomása.

Bécsújhelyen. Utóbbi történetének „különlegességét” az adja, hogy az édesanya itt találkozott szüleivel és nagyobbik gyermekével, akiknek a szerelvénye Bácsalmásról indult.³⁹ Itt előzményként meg kell említenem, hogy a visszaemlékezőnek a férje munkaszolgálatban eltűnt, ő szegénysége miatt vitte négyéves fiát korábban szüleihez Jánoshalmára, kétéves kislányát pedig egyedül nevelte.

Ez utóbbi tanúvallomás a második vonat útirányváltoztatásával kapcsolatos emlékek felidézése szempontjából is fontos információt tartalmaz, és megerősíti azt a feltevést, miszerint az egyik kecskeméti vonat tévedésből Auschwitzba irányításának köszönhető, hogy a második szegedi vonat egy részének útirányát megváltoztatták Strasshof felé. A tanú emlékei szerint „éjszaka indultunk el és másnap reggel álltunk meg Gyolcsvánál [helyesen: Felsőzsolcánál], ez Miskolc környékén van. Az állomáson láttuk a felírást is, onnan tudom, hogy mi volt az állomás neve. Itt hallottam, hogy a vasutasok beszélgetnek a kocsik mellett. Volt nálam egy laposüveg, kicsúsztatam a résen és kiszóltam, hogy adjanak vizet a pici babának. A vasutas megtöltötte, majd visszaadta az üveget. Ekkor hallottam azt is, hogy egymás között beszélgetve az egyik olyan kijelentést tett, hogy »szerencsájük van ezeknek a zsidóknak, mert nem fogadja Auschwitz őket, ezeket nem viszik a gázba.« Ezután arról beszéltek, hogy ez azért alakult így, mert a kecskemétiakat engedték el előttünk és minket már nem fogadott a tábor. Én életemben először ekkor és itt hallottam Auschwitz nevét.”

A válogatás körülményeiről is különbözőek az emlékek. A családok szétválasztására többen is emlékeznek. A listákat összeállítók neve nem egységes. A legpontosabban emlékező az a túlélő, aki a listákat gépelte 2-3 napon keresztül Frenkeléknek.⁴⁰ Emlékei szerint:

„A téglagyár területén volt egy téglából épített rozoga, leromlott épület, amely akkor egyfajta irodaként funkcionált. [...] Az irodában 2 vagy 3 napig dolgoztam. Ez alatt lényegében semmi más dolgom nem volt, mint névsorokat gépeltem. Én Dórától kaptam kész, legépelt névsorokat, amelyeket le kellett másolni. Amit leírtam vagy Dórának adtam át, vagy Frenkelnek, esetleg Kertésznek.⁴¹ Emlékezetem szerint a Dórától kapott gépelt névsorokban voltak javítások, nevek kihúzva és kézzel más név volt odaírva.

A névsorok olyan megjelölést, hogy egy-egy oldalon lévő emberek az első, második vagy harmadik transzporttal fognak-e elmenni, nem tartalmaztak. A legépelt névsorokat, mint utólag hallottam, Kertész és Frenkel osztotta el, transzportok szerint. Abban az időben már elterjedt a téglagyárban, hogy rövidesen három csoportban elvisznek onnan bennünket. Arról azonban semmit sem sikerült megtudnom és semmilyen hír sem terjedt el afelől, hogy hová.”

A tanú még megjegyezte, hogy minden nap bement hozzájuk egy német és egy magyar tiszt, de egyiküket sem tudta megnevezni, sőt utóbbi esetében azt sem, hogy az illető csendőr vagy rendőr egyenruhát viselt-e. Amikor ők „az irodába beléptek, Frenkel és Kertész Dórát és engem onnan kiküldtek és ők négyen egymás között tárgyaltak”. Amikor a tiszték távoztak, „vagy Fren-

³⁹ Salamon Sándorné 1988. február 18-i tanúvallomása. Salamonné számára itt derült ki, hogy a Bácsalmásról június 26-án indított szerelvényt Szegeden hozzákapcsolták az öt szállító vonathoz.

⁴⁰ Kemény Zoltánné 1988. február 24-i tanúvallomása. Keményné 1933-ban gyors- és gépiró tanári diplomát szerzett, amit Frenkel rabbi tudott, és ezért kérhette segítségét a listagépelésben. A másik gépiró Rubinstein Dóra volt.

⁴¹ Meglepő, hogy a tanú csak Frenkelre és Kertészre emlékezett azon öt prominens vezetőből, akik a listákat összeállították.

kel vagy Kertész valami olyasmi megjegyzéssel, hogy a névsor, a lista nem jó, azt újból odaadta és azokat Dórával újból legépeztük”.

Frenkel Jenő rabbira minden tanú emlékezett, Löw Lipót nevét egyikük sem említette, Kertész Ernő nevét egy fő említette, míg – hibásan – Fenyő nevet egy fő mondott. Van, aki nem emlékezett névsorolvasásra, mások igen, de a felolvasó személye különböző: egyesek szerint Kertész Ernő, a válogató bizottság egyik tagja olvasta fel a kiválasztottak nevét, mások emlékei alapján Finta Imre csendőr százados. Az első transzport utasai szűkszavúbbak a válogatással, listákkal kapcsolatban: vagy meg sem említették, vagy arra utaltak, hogy az első csoportba a kikeresztelkedettek (hitehagyottak), szegények, akik nem rendelkeztek jó kapcsolattal, kórházi betegek, elmebetegek kerültek. Voltak, akik minél előbb el akarták hagyni a téglagyárat. Az egyik tanú szerint Finta javasolta, hogy menjenek az első csoporttal, „mert a Szeged közelében lévő püspöki birtokra” viszik őket. Ez utóbbi hölgynek és édesanyjának az esete abban a tekintetben egyedi, hogy kivételezettek voltak. Az apa alezredesként hunyt el, ők 1941-ben keresztelkedtek ki. Az anya nem is vonult gettóba, pontosabban fogalmazva a „fehér gettóba”, sőt lányát is ki akarta hozni ügyvéd segítségével. Majd a téglagyárhoz fekete taxival érkezett, elegánsan felöltözve, ékszereit viselve, kezében ridikült tartva. A lányáért jött. Helyette azonban neki is maradni kellett, és az első transzporttal Auschwitzba szállították, majd szelektálás után gázkamrába küldték.⁴² A második transzport utasainak egyike eredetileg az első csoportba volt osztva, de szülei a másodikba. Frenkel rabbi elutasította az illető kérését, hogy mehessen a szülőkkel, ő azonban fogta magát, és nem indult el az első csoporttal, hanem ment a szülőkkel.⁴³ Utólag tudjuk, hogy az életét köszönheti döntésének. Egy további tanút valójában a harmadik csoportba osztották a család több tagjával, de a sógornőjét a másodikba. A sógornő kétségbeesett, öngyilkossággal fenyegetőzött, ezért átkérték magukat a második csoportba.⁴⁴ Ők a véletlennek köszönhették, hogy nem Auschwitz lett a végállomásuk.

A transzportokra legpontosabban emlékező szerint az első szerelvényel azokat vitték el, „akik a téglagyár kapujához legközelebb voltak”, a második transzport visszakerült a téglagyárba. Őket szerinte Kassáig szállították, de a partizánok a síneket felrobbantották, ezért „ők velünk együtt kerültek elszállításra”.⁴⁵ Az illető rosszul emlékszik, talán Strasshofban hallhatta a robbantás történetét. Ugyanez a visszaemlékező azt állítja, hogy egyrészt ausztriai rokonoktól már 1938-ban hallottak híreket evakuálásról, másrészt 1944-ben az angol rádióból értesültek a Szövetségesek előrenyomulásáról, és abban bíztak, hogy őket legfeljebb összegyűjtik, továbbá szintén az angol rádióban hallottak Auschwitzról, „hogy ott megsemmisítő tábor létezik”, de ehhez hozzátette, hogy „el sem akartuk hinni”.

A „mit tudtak?” kérdésre többek emlékei azt erősítik, hogy valóban voltak híreik, de nem akarták azokat elhinni: egyikük azt mondta, hogy „sejtettük, hogy összegyűjtik a magyar, így a szegedi zsidókat is, de úgy véltük, Magyarország területén fognak minket valahová kényszer munkára vinni”.⁴⁶ Másikuk arra utalt, hogy 1943-tól volt kapcsolata az SZDP-vel, és ezen a vo-

⁴² Dr. Vajda Tiborné 1988. február 18-i tanúvallomása.

⁴³ Lipták Gáborné 1988. február 23-i tanúvallomása.

⁴⁴ Salamon Sándorné 1988. február 18-i tanúvallomása.

⁴⁵ Kozma Miklósné 1988. február 17-i tanúvallomása.

⁴⁶ Lipták Gáborné 1988. február 23-i tanúvallomása.

nalon értesült arról, hogy Lengyelországból, Csehszlovákiából, Németországból a zsidókat deportálják kényszermunkára, sokakat kivégeznek, gázkamrába kerülnek.⁴⁷ Végül harmadiként azt a tanút idézem, akinek az üzlete felett volt Szegeden a német klub, és ahol „sok osztrák megfordult”. Mivel az illető édesanyja osztrák zsidó volt, így időnként beszélgettek a klubba járókkal. Az osztrákok mesélték, hogy „a zsidókat lengyelországi táborokba viszik, ahol a zsidók egy részét gázzal megölik...”⁴⁸

A visszaemlékezések forrásértéke

Láthattuk, hogy sok esetben egybehangzók az emlékek, máskor erőteljesen eltérők. A Finta-ügynek köszönhetően – néhány nap eltéréssel – szinte egy időben keletkezett tanúvallomásokat vethettem össze. Tegyük fel a kérdést, mi van akkor, ha ezeknek csak töredéke állna rendelkezésre? Amennyiben elsődleges forrásként elfogadnánk, elvihetne téves irányba. Ezért tartom fontosnak, hogy a különböző típusú forrásokat együttesen elemezzük. A „tanúim” egységesen úgy emlékeztek, hogy semmi közétkeztetés nem volt, holott léteznek 1944-es korabeli dokumentumok a polgármesteri hivatalból, miszerint szállítottak ki élelmiszert a téglagyárba.⁴⁹ Nyilván nem bőséges élelmezésről volt szó, ezért élhették meg a tábor lakói úgy, hogy csak az általuk vitt ételmezt ették, főzték. A transzportok összeállítóira és magukra a listákra is különbözően emlékeztek a tanúk 1988-ban. Közvetlenül a második világháború után a három szegedi lista-összeállító – Frenkel, Löw, Kertész – ellen népbírósi eljárást kezdeményeztek. Többek között ennek köszönhetően meglehetősen pontos információk állnak rendelkezésünkre a listakészítés menetéről és – hozzáteszem – gyötrelmeiről. Az általam most elemzett emlékekből pedig azt tudhatjuk meg, hogy a téglagyár „lakói” hogyan éltek meg ennek a válogatásnak az eredményét. Volt, akinek az életet jelentette, és volt, akinek a haláltáborba vezetett az útja.

A különböző források tehát kiegészítik egymást, de önmagukban elsődleges forrásként a visszaemlékezések nem állják meg a helyüket.

⁴⁷ Szendrei Ferencné 1988. február 16-i tanúvallomása.

⁴⁸ Hahn Ernőné 1988. február 25-i tanúvallomása.

⁴⁹ Lásd: Molnár, 1995. 143–144.